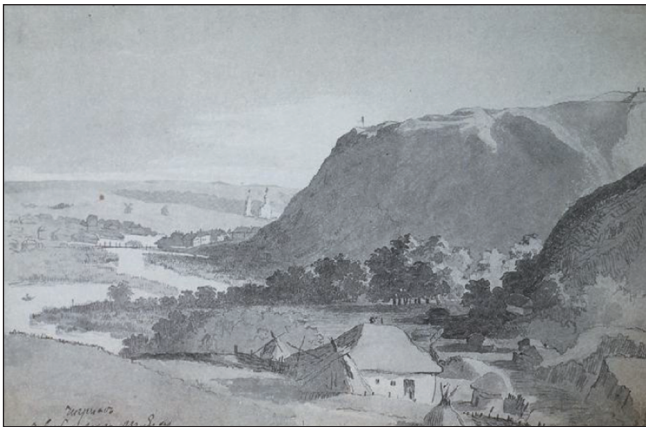


Поетичні “Три літа” Шевченка: ідейно-пророчий зміст і жанрове розмаїття

До 170-річчя від створення “Єретика”, “Великого льоху”, послання “І мертвим, і живим...”, “Кавказу”, “Холодного Яру”, циклу “Псалмів Давидових” і “Заповіту”



Т. Шевченко. Чигирин з Суботівського шляху. Акварель



Т. Шевченко. Богданова церква в Суботіві. Акварель

Під враженням від двох подорожей в Україну (навесні 1843 і 1845) **Т. Шевченко** створив рукописну поетичну збірку “Три літа”. 9 жовтня 1843 у Березані на Київщині, стурбований розкопками, що руйнували історичний краєвид України, він написав перший вірш до збірки — “Розриту могилу”: “Світе тихий, краю милий, / Моя Україно, / За що тебе сплюндровано, / За що, мамо, гинеш? / Чи ти рано до схід сонця / Богу не молилась, / Чи ти діточок не певних / Звичаю не вчила?”

На с. 3 альбому (виданого факсимільно в 1966 і 2013) — епіграф до всієї збірки з “Плачу Єремії”, який поет назвав “Молитвою Ієремії Пророка”: “Батьки наші грішили, але їх нема, — а ми двигаємо їхні провини! Раби запанували над нами, і немає нікого, хто б вирятував з їхньої руки...”. Ці пророчі слова **Шевченко** зіставляє із тривалим періодом в історії України, який розпочався від угоди **Б. Хмельницького** в середині XVII ст. і сягнув свого апогею у XVIII ст., коли російські царі підкупом і підступом денационалізували козацьку старшину, а неохочих патріотів запроторювали на каторгу чи віддавали під тортури.

Страшна дисгармонія між колишньою козацькою Україною і її теперішнім безправ'ям спонукає поета

дошукуватися причин занепаду. Так з'являються лірична медитація “Чигрині, Чигрині...” (19 лютого 1844 в Москві на шляху повернення до Академії мистецтв), уже в Петербурзі 1844 — перший зразок політичної поеми в українській літературі — “Сон (Комедія)”. Акварельні пейзажі України періоду “трьох літ” у Шевченковому подорожньому альбомі 1845 р. відзначаються панорамністю огляду історичних місць у центрі композиції: “Чигирин з Суботівського шляху”, “Богданова церква в Суботіві” (зображена Іллінська церква, де був похований гетьман).

До урочистого альбому “Три літа” поет переписав твори не за хронологією. **Т. Шевченко** підпорядкував композицію, тобто послідовність творів, ідейному змісту збірки. Назву всій поетичній книзі дав однойменний вірш “Три літа” (22 грудня 1845). Розпочинається збірка справжньою перлиною історіософської лірики: “Чигрині, Чигрині, / Все на світі гине, / І святая твоя слава, як пилина лине / За вітрами, за холодними, / В хмарі пропадає, / Над землею летять літа. / Дніпро висихає [тобто, маліє козацький дух], / Розсипаються могили, / Високі могили — / Твоя слава [занедбується народна пам'ять, зникає героїка] і про тебе, старче малосилий [втрачається могутність

нації], / Ніхто й слова не промовить / Ніхто й не покаже, / Де ти стояв, чого стояв? / І на сміх не скаже!” Далі — ряд запитань, відповідь на які очевидна: “За волю”. “За що ж боролись ми з ляхами? / За що ж ми різались з ордами? / За що скородили списами / Московські ребра? / Засівали, І рудою поливали... / І шаблями скородили”.

Заголовки окремих творів збірки “Три літа” написано в стилі графічного півуставу другої половини XVII ст., тобто, епохи *Хмельницького*. Резиденцією цього гетьмана України був Чигирин. На авантитулі зображений біблійний великий пророк VI ст. до н. е. *Єремія*, який передбачив, що невдовзі Єрусалим і храм будуть зруйновані, а народ Юдеї, за відступництво від свого живого Бога і поклоніння чужим ідолам, буде завойований сильним північним сусідом, опиниться у вигнанні у вавилонському полоні. Вавилонський полон тривав понад 40 років, за цей час у вигнанні сформувалась єврейська інтелектуально-релігійна діаспора. Після завоювання Вавилону перським царем *Кіром* євреям було дозволено повернутися на рідну землю і розбудовувати свою державу. *Шевченко* не ототожнив себе з молодим біблійним пророком *Єремією*, а зіставив його долю зі своєю. Єремія закликав юдеїв не противитися неминучому завоюванню *Навуходоносором*, адже прийде праведний нащадок царя *Давида*, *Месія*, котрий визволить свій народ. За це *Єремія* був навіть кинутий юдейським царем *Седекією* до в’язниці. *Т. Шевченко*, пов’язавши містерію “Великого льоху” з Києвом і Чигирином, дискутує із християнською ідеєю не опиратися злу, якщо таке зло йде від цілеспрямованих дій загарбників і поневолювачів.

Ці факти спрямовують до ще одного символічного прочитання назви “Три літа” — три по 100, три віки мине від доби *Хмельницького*, доки Україна збудує свою державу. Від Переяславської угоди до приходу когорта шістдесятників минуло 300 літ із невеличким гаком. А ще через 31 рік проголошено незалежність. Передували і перешкоджали формуванню такого державотворчого руху в Україні цілеспрямовані заходи радянської влади на зміцнення союзної ідеології: зокрема, в 1954 і 1957 роках у Києві та Москві проводяться художні виставки, присвячені 300-річчю Переяславської угоди, “возз’єднанню” (насправді — приєднанню України до Росії), скріпленню “дружби двох братніх народів”. Духовним зором осягнув *Шевченко* і більшу активність зловорожих сил перед самим національним визволенням в усі віки. Ось чому злий антипод доброго брата-близнюка в містерії “Великий льох” народжується раніше: “Наш вже в череві щипає...”, — каркає перша ворона, українська. Мета темних сил, цих “слуг диявола”, персоніфікованих у “Великому льосі” українською, польською і російською Воронами, — перешкодити духовному прозрінню і національному визволенню у своїх рідних країнах, не дати йому відбутися.

Від біблійних пророків автор урочистої збірки “Три літа” засвоїв гнівний викривальний пафос і

готовність сперечатися із самим Богом за потоптану правду свого народу, за його знівечені права і свободу.

Шевченко як пророк прийшов розбудити націю, повернути той відлетілий героїчний козацький дух, без якого вона не просто тлінна, а мертва: “Може верну знову / Мою правду безталанну, / Моє тихе слово. / Може, викую я з його / До старого плуга / Новий леміш і чересло. / І в тяжкі упруги... / Може, зорю переліг той, / А на перелозі.. / Я посію мої сльози, / Мої щирі сльози. / Може, зійдуть і виростуть / Ножі обоюдні, / Розпанахають погане, / Гниле серце трудне. / І вицдіять сукровату, / І наллють живої / Козацької тії крові, / Чистої святої!!!”. Ось як поет потрактував мудрість і мораль євангельської притчі “Блаженні чисті серцем, бо вони Бога узрятъ”.

Повернувшись до Петербурга на початку 1844, *Т. Шевченко* пише поему “Сон” — першу в Російській імперії могутню сатиру на царизм. В часи найсильнішої самодержавної влади *Миколи I* вперше в підімперській літературі з’явився гротесково-трагіфарсовий образ цього царя. Своєю глобальністю, спрямованістю на розкриття людям істини і на викриття духа зла й облуди видіння “сну” підносять *Шевченка*, українського поета-духовидця, до рівня пророка. “Він творив поезію безстрашної правди і йшов далеко попереду навіть найсміливішої громадської думки... в часи громадського мовчання”, — писав *І. Дзюба*.

У зачині твору поет наголошує на марноті загарбницького стягання: “Той мурує, той руйнує, той неситим оком за край світа зазирає, чи нема країни, Щоб загарбать і з собою взять у домовину”. Цей філософський вступ перегукується з піснею-псалмом *Г. Сковороди* “Всякому городу нрав і права”, що була справжньою одою мудрості. Сам же Григорій Савович мав за взірць Старозаповітну книгу Еклезіастову, в якій все у земному житті проголошується скороминучою марнотою, окрім віри в Бога. Проповідник закликав не прикипати душею ні до чого в житті, не оглядати тлінне зачарованим зором, а дбати про батьківщину небесну.

Т. Шевченко у “Сні” (1844) робить любов до рідного краю, ідею здобуття його свободи, як національної, так і соціальної, основним змістом праведного людського життя, яке заслуговує на вдячну пам’ять нащадків. Епіграф до поеми “Сон (Комедія)” він вибрав з Євангелії від Івана (глава 14, вірш 14): “Духу істини світ не може прийняти, оскільки не бажить його і не знає”. Занадто сміливі антикріпацькі й антимонархічні думки *Шевченко* одягає у форму сну. Прийом сну дозволяє поетові свавільно зближувати різні часові й просторові плани, щоб у картинах сну показати накопичені царизмом за віки злodianня проти людства і проти української нації.

Образ *Петра I* у трагікомедії *Т. Шевченка* “Сон” полемічний до зображених у поезії попередників *А. Міцкевича*, *О. Пушкіна*, відверто пародійний: “Аж кінь летить, копитами скелю розбиває! / А на коні сидить охляп, / У світі — не світі, / І без шапки. / Якимсь листом голова повита. / Кінь басує — от-от в

річку, / От...от... перескочить. / А він руку простягає, / Мов світ увесь хоче загарбати. / Хто ж це такий? / От собі й читаю, / Що на скелі наковано: / Первому — вторая / Таке диво наставила. / Тепер же я знаю: / Це той первий, що розпинав / Нашу Україну, / А вторая доконала / Вдову сиротину”.

У Петербурзі постали Шевченкові зразки медитативної лірики, роздумів про самотню долю, особливо дівочу, про самотність власної громадянської позиції, які в творчості поета “витіснили” інтимну лірику: “Дівичії ночі” (19 травня 1844), “У неділю не гуляла...” (18 жовтня 1844), “Чого мені тяжко, чого мені нудно...” (13 листопада 1844). У Петербурзі **Т. Шевченком** написані одна з перших реалістичних соціально-побутових поем “Сова” (6 травня 1844), ліричні послання “Заворожи мені, волхве” (Щепкіну, 13 грудня 1844) і “Гоголю” (30 грудня 1844). У 1844 у Північній Пальмірі **Шевченко** видає серію зі своїх 6-ти офортів “Живописная Украина”, джерелом пояснювальних історичних текстів для якої стала 5-томна “История Малороссии” **М. Маркевича** (М., 1842) із розширеним висвітленням доби **Б. Хмельницького**. Офорт-казці цієї серії “Солдат і смерть” (1844) співзвучний сатиричний пафос “Сови”: “Ой привезли до прийому / Чуприни голити. / Усе дрібні, усе малі, / Все багатих діти. / Той каліка-недоріка, / Той не вміє стати, / Той горбатий, той багатий, / Тих чотири в хаті. / Усі невлад, усіх назад, / В усіх доля мати. / А у вдови один син, / Та й той якраз під аршин”.

У жовтні 1845 року в поета почалося нове творче піднесення. Одна за одною з’являються філософські ліричні мініатюри “Не завидуй багатому”, “Не женися на багатій” (4 жовтня у Миргороді); поема “Єретик” (написана 10 жовтня 1845 у Мар’янському, а присвята **Шафарикові** — 22 листопада в Переяславі), поема “Сліпий” (16 жовтня 1845) у Мар’янському, там же створена містерія “Великий льох” (21 жовтня 1845). Філософськи осмислює поет історію України в поемі-містерії “Великий льох”. Митець прагнув використати можливості романтичної містерії для завдань політичної сатири. Жанр поеми-містерії дав можливість **Шевченкові** через народження міфічних близнят показати, що і патріоти, і зрадники народжуються в кожній нації завжди, об’єднати в одному творі події різних часів.

Саме над Чигирином, з якого розпочалося поневолення і занепад, розпочнеться і визволення України, адже в ньому відбувається містерія — таїнство народження близнят (за прообразом народження Спасителя): “Один буде, як той Гонти, / Катів катувати! / Другий буде... оце вже наш! / Катам помагати”. Епіграф до містерії поет вибрав із Псалма № 43 (віршів 14 і 15): “Поклав нас із соромом нашим у наругу сусідам. Поставив нас у притчу во язицех, покивання глави в людях”.

Драма “кінця віку цього” у візіях “Великого льоху” відбувається у трьох відтинках космосу. Іще **К. Транквіліон-Ставровецький** у “Зерцалі Богословія” ділив всесвіт на 3 частини, 3 яруси: світ незримий, духовний, світ людський і світ диявольської сили.



Портрет діда Макаренка,
в якого в Миргороді гостював Т. Шевченко.
Невідомий художник, н. р. 1827. З колекції НМТШ

Євангелісти віщують у кінці нашого віку “знаки на небі ... і на землі великі землетруси, ... тривогу серед людей, огорнутих жахом того, що має прийти”.

На диво видючими у Шевченковому “Великому льосі” виявляються духи зла, це вони заважають трьом душам втрапити на міст, забивають памороки людям, хочуть знищити нового Гонту-немовля: “Он, бачите, над Києвом / Мітла простяглася, / І над Дніпром і Тясмином / Земля затряслася? / Чи чуєте? Застогнала / Гора над Чигрином. / О!.. Сміється і ридає / Уся Україна! / То близнята народились, / А навісна мати / Регочеться, що йванами / Обох буде звати!”. Окрім народження нового визволителя, має відбутися містерія воскресіння старого Гонти (про це йдеться у медитативній ліричній поезії “Холодний Яр”), і **Шевченко** як пророк прийшов розбудити козацький лицарський дух, без якого Україна спить мертвим сном, спричинити духовне переродження нації перед остаточним обрахунком Сил добра і Зла.

У поемі-містерії “Великий льох” змальовано ознаки кінця віку цього, мудрість якого Господь перетворив на безумство. Страх і переполох неприкаяних душ змішався з надією, замішання і тривога поширилися серед духів злоби піднебесних. А на землі, серед людей коло Суботова “базар люду насходилось”.

Очима трьох душ, трьох лірників і трьох бандуристів побачена Україна за **Б. Хмельницького**, **І. Мазепи** й **Петра I**, **Катерини II**, сучасної поетові дійсності й навіть майбутнього. Міст у містерії символізує шлях митарств неприкаяних душ, дії кожної з яких у житті виражають шаблі занепаду національної свідомості: перша посприяла ворогам через брак мудрості,

друга — через брак мужності, третя — через брак шляхетності. Перша душа зображена доброзичливою дівчиною на виданні, яка через невідання побажала успіху гетьману *Б. Хмельницькому* перед фатальною угодою з царем *Олексієм Михайловичем*: “Вранці рано, в Пилипівку, / Якраз у неділю, / Побігла я за водою... / Вже й криниця тая / Замуліла і висохла! / А я все літаю!.. / Дивлюсь — гетьман з старшиною. / Я води набрала / Та вповні шлях і перейшла; / А того й не знала, / Що він їхав в Переяслов / Москві присягати!.. / І вже ледви я, наледви / Донесла до хати / Оту воду... Чом я з нею / Відер не побила! / Батька, матір, себе, брата, / Собак отруїла / Тію клятою водою!”. Друга душа символізує ту частину суспільства, яка посприяла *Петру I* та його політиці в Україні в часи національного розбрату, виступила в Полтавській битві проти *І. Мазени*, що поклато край автономії рідного краю. А потім ця душа виявила покірність зі страху перед сильним ворогом: “Одна тільки й осталася / В Батурині хата! / І в тій хаті поставили / Царя ночувати, / Як вертався із-під Полтави. / А я йшла з водою / До хатини... а він мені / Махає рукою. / Каже коня напоїти, / А я й напоїла! / Я не знала, що я тяжко, / Тяжко согрішила! / Ледве я дійшла до хати, / На порозі впала. / А назавтра, як цар вийшов, / Мене поховали / Та бабуса, що осталась / На тій пожарині, / Та ще й мене привітала / В безверхій хатині”.

Третя душа — немовляти — уособлює Україну із деградованою національною свідомістю після зруйнування Запорозької Січі *Катериною II* у 1775, після остаточного закріпачення нашого народу, включення указом цариці Криму до складу Російської імперії у 1783. Наслідком Російсько-турецької війни, з початком якої у 1768 збігся початок Коліївщини, став відрив Криму від Туреччини, втрата автономії татарами і підкорення їх Росії. Після цього імператриця *Катерина II* здійснила сумнозвісну подорож Дніпром до Криму в 1786 з метою огляду підкорених земель: “Мене мати забавляла, / На Дніпр поглядала; / І галеру золотую / Мені показала, / Мов будинок. А в галері / Князі, і всі сили, / Воєводи... і меж ними / Цариця сиділа. / Я глянула, усміхнулась... / Та й духу не стало! / Й мати вмерла, в одній ямі / Обох поховали! / От за що, мої сестриці, / Я тепер караюсь, / За що мене на митарство / Й досі не пускають. / Чи я знала, ще сповита, / Що тая цариця — / Лютий ворог України, / Голодна вовчиця!..”.

У тогочасній європейській літературі жанр алегорично-символічної поеми освоювали *Дж. Байрон*, *А. Міцкевич*, *З. Красінський*, в українській — *Є. Гребінка*. У своїй поемі-містерії *Шевченко* висловлює віру в неминучість національного визволення, хоча б і надприродним шляхом, але після того, як вимре рабський дух покори поневолювачам, як настане переродження національної свідомості у найвищих сферах людського духу: “Не смійтеся, чужі люде!/
Церков-домовина розвалиться,/
І з-під неї встане Україна,/
І розвіє тьму неволі,/
Світ правди засвітить,/
І помоляться на волі/
Невольничі діти”. Згодом, гостюючи в *А. Козачковського* в Переяславі, *Шевченко*

написав соціально-побутову поему “Наймичка” (13 листопада 1845), сатиричну ліричну поезію “Кавказ” (18 листопада 1845).

Свою політико-сатиричною поемою “Кавказ” **Т. Шевченко** заступився за пригноблені народи Кавказу, проти яких російський імперіалізм проводив винищувальні загарбницькі війни у XVII—XIX ст., маскуючи злочинну діяльність під високими патетичними гаслами: впокорення диких племен, “ощасливлення”, що несе “вищу” культуру й цивілізацію. І під цю оманливу патетику багато російських юнаків ішло добровольцями на Кавказ у пошуках романтики подвигу, багато було й наволочі, яка шукала наживи.

У 1844—1845 рр. був організований похід для розправи з керівником визвольного руху *Шамілем*, полководцем, що об'єднав горян Дагестану і Чечні в їхній боротьбі з Росією за незалежність. 25 років він успішно боровся проти величезної сили Росії, був 19 разів поранений. У 1859 р. здався в полон князю *Баратинському* разом із останніми 400 бійцями. У 1868—1869 рр. жив у Києві.

У Даргинському поході загинув **Я. де Бальмен**, котрому **Т. Шевченко** адресує заключний монолог “Кавказу”: “І тебе загнали, мій друже єдиний, / Мій Якове добрий! Не за Україну, / А за її ката довелося пролити / Кров добру, не чорну. Довелося запить / З московської чаші московську отруту! / О друже мій добрий! друже незабутий! / Живою душею в Україні витай, / Літай з козаками понад берегами, / Розкриті могили в степу назирай”. Від інтонації пародіювання військових дій царського режиму на Кавказі поет перейшов до жалю за полеглими, серед яких був і його добрий друг **Я. де Бальмен**, перетворений на знаряддя виконання злочинної імперської політики. У 1844 **Я. де Бальмен** разом із **М. Башиловим** створили ілюстровану рукописну збірку “Wirszy T.Szewczenka” латиницею, щоб західні читачі, особливо поляки, могли знайомитися з поезією “Кобзаря”, поемами “Тайдамаки” і “Гамалія” в оригіналі. **Я. де Бальмен** надіслав цю збірку з Одеси до Березової Рудки **В. Заревському** для передачі **Т. Шевченкові**, якому ця праця присвячувалась. Цю збірку віршів відберуть після арешту учасників Кирило-Мефодіївського братства в **М. Костомарова**. **Т. Шевченко** присвятив **Я. де Бальмену** ліричну поезію “Кавказ”, узявши до неї епіграф із “Плачу Єремії”: “Искреннему моему Якову де Бальмену: “Кто даст главному воду, / И очесамъ моимъ источникъ слъвъ, / И плачуща и день и ночь о побѣдъныхъ...” (Иеремии. Глава 9, стих 1).

У ті часи, коли великій європейській політиці не було діла до винищення Росією маленьких народів Кавказу, які розмовляли майже 300 мовами, коли найбільші поети Росії радили горянам змиритися зі своєю долею (*св. О. Пушкін*) або бачили на Кавказі екзотику, порятунок від задущливого жандармського режиму Росії лише для себе (*св. М. Лермонтов*), *Т. Шевченко* подав самотній, але надзвичайно могутній голос на захист людських і національних прав горян Кавказу. Поет уперше в українській літературі робить образ нескореного Прометея символом



Т. Шевченко. У В'юниці. Акварель

безсмертя народу, який виборює свою волю: “За горами гори, хмарою повиті, / Засіяні горем, кровію політі. / Споконвіку Прометей / Там орел карає, / Що день божий добрі ребра / Й серце розбиває. / Розбиває, та не вип’є / Живущої крові — / Воно знову оживає / І сміється знову”. Діапазон викривальних настроїв поета коливається від сатири до грізного сарказму, від якого душа поета легко злітає до побожного схиляння перед народними борцями за волю: “Слава! Слава! / Хортам, і гончим, і псарям, / І нашим батюшкам-царям / Слава. / І вам слава, сині гори, / Кригою окуті. / І вам, лицарі великі, / Богом не забуті. / Борітеся — поборете, / Вам Бог помагає! / За вас правда, за вас слава / І воля святая!” Поет показує неприродність і злочинність імперіалістичних зазіхань на чужі національні території: “Нам тільки сакля очі коле: / Чого вона стоїть у вас, / Не нами дана; чом ми вам / Чурек же ваш та вам не кинем, / Як тій собаці! Чом ви нам / Платить за сонце не повинні!”

Поемою “Кавказ” називають умовно. За жанром це сатирична лірика, побудована у формі авторських монологів-звертань до дворянських стовпів імперської політики та до кавказьких горців. **В. Смілянська** зауважила у поемі “Кавказ” сонатну форму. Соната — це великий музичний твір для одного виконавця. Маючи схильність до драматургії, поет легко переходить від монологів до діалогічного і полілогічного мовлення. Він будує сюжет політичної лірики “Кавказ” у формі полеміки. У попередню епоху бароко полеміка мала вузьке конфесійне значення — обґрунтовувала переваги православ’я над католицизмом. **Т. Шевченко** пародіює мову царських указів і полемізує з цілою імперією заради викриття злочинної сутності загарбницьких дій під виглядом християнської місії цивілізаторства відсталих народів, показує, що й офіційна церква з постулатом смирення поставлена на службу великодержавним інтересам.

Шевченко-сатирик більше використовував комізм мови, аніж комізм ситуацій. Зокрема, за рахунок двозначності поняття “слава” в українській мові (добра й лиха, чеснота і ганьба) поет переходить від пародійно-іронічної, навіть саркастичної інтонації до героїчного величання: “А слюз, а крові? Напоїть /



Т. Шевченко. Вознесенський собор у Переяславі. Акварель

Всіх імператорів би стало / З дітьми і внуками, втопить / В слюзах удов’їх. А дівочих, / Пролитих тайно серед ночі! / А матерних гарячих слюз! / А батькових старих, кровавих, / Не ріки — море розлилось, / Огненне море! Слава! Слава! / Хортам, і гончим, і псарям, / І нашим батюшкам-царям / Слава. / І вам слава, сині гори, / Кригою окуті. / І вам, лицарі великі, / Богом не забуті”.

Ніколи в світі не сягав таких висот революційний пафос, як у “Кавказі”. На всю самодержавну імперію один **Шевченко** подав голос на захист прав кавказьких народів, з величезною поетичною силою висловив право народу жити на тій землі, де поховані кістки батьків (цю ідею висловить через півтора століття в романі “Сто літ самотності” лауреат Нобелівської премії **Габріель Гарсія Маркес**). Але в XIX ст. це була новаторська ідея.

На час ремонту будинку лікаря **Козачковського** поет виїхав у В’юниці до **Самойлова**, де створив послання до земляків “І мертвим, і живим...” 14 грудня 1845, в день 20-річчя повстання декабристів, “Холодний яр” (17 грудня 1845), “Псалми Давидові” (цикл із 10 переспівів, які поет вибудував у своїй послідовності: №№ 1, 12, 43, 53, 52, 81, 93, 132, 136, 149, 19 грудня 1845), ліричні шедеври “Маленькій Мар’яні” (20 грудня 1845), “Минають дні, минають ночі” (21 грудня 1845), “Три літа” (22 грудня 1845 р.).

Особливу ідейно-тематичну і композиційну єдність становлять 10 обраних **Т. Шевченком** “Псалмів Давидових” для вільних переспівів. Автор циклу вказує на шляхи демократичного оновлення України. Першим віршем (він має №1 за Біблією) поет проголошує свій громадянський вибір — служіння правді; спрямовує людей на добрі вчинки: “І не встануть з праведними / Злії з домовини, / Діла добрих оновляться, / Діла злих загинуть”. Другим поет обрав псалом №12. За Біблією, коли Бог відвертає від людини обличчя на знак гніву, то на неї починає дивитись ворог, диявол. Шевченкова молитва за спасіння своєї душі, зважаючи на символіку збірки “Три літа”, є також і молитвою за прихильність Божу до України.

Третім поет обрав псалом № 43, з якого узято також епіграф до поеми “Великий льох”. Давні героїчні літа, славетні перемоги різко протиставлені теперіш-

ньому стану речей: “...А нині.. / Покрив еси знову / Срамотою свої люди, / І вороги нові / Розкрадають, як овець, нас / І жеруть!.. Без плати / І без ціни оддав еси / Ворогам проклятим. / Покинув нас на сміх людям, / В наругу сусідам, / Покинув нас, яко в притчу / Нерозумним людям”. Цей псалом **Т. Шевченко** помітно змінює і вводить слова, яких не було в оригіналі: “Поборов Ти першу силу, / Побори ж і другу. / Ще лютішу!”. Постає молитва за визволення України з-під кормиги самодержавної Росії: “Смирилася душа наша, / Жить тяжко в оковах! / Встань же, Боже, поможи нам / Встать на ката знову”.

Четвертим **Т. Шевченко** обрав псалом № 52, який починається словами “Пребезумний в серці скаже, / Що Бога немає”. Серце у Біблії означає передусім розум. Український поет запитує: “Хто ж пошле нам спасеніє, / Верне добру долю?” і відповідає: “Колись Бог нам верне волю, / Розіб’є неволю”. У звільненні України **Т. Шевченко** бачить закономірність, вищу Божественну справедливість.

У п’ятому переспіві **Т. Шевченко**, на відміну від псалмиста, не молиться за винищення і занепад своїх ворогів, а покладається на справедливий Суд Божий і просить не “Міццю своєю мене оправдай”, а “Боже, спаси, суди мене / Ти по Своїй волі. / Молюсь, Господи, внуши їм / Уст моїх глаголи”. “А Бог мені помагає, / Мене заступає / І їм правдою Своєю / Вертає їх злая”. Оригінальний мотив великодушного ставлення поета до своїх недоброзичливців, які не віддають, що чинять: “Помолюся Господеві / Серцем одиноким / І на злих моїх погляну / Незлим моїм оком”. З’являється мотив самотності без однодумців.

Псалом № 81 в оригіналі містив відгомін багатобожжя, коли Бог Ізраїлів судить інших богів за їхню несправедливість і пророкує їм, що вони повмирають, як і люди. **Т. Шевченко** заміняє у своєму переспіві цих богів на можновладців: “Меж царями-судіями / На раді великий / Став земних владик судити / Небесний Владика. / Доколи будете стяжати / І кров невинну розливати / Людей убогих — а багатим / Судом лукавим помагати? / Вдові убогій допоможіте, / Не осудіте сироти”. **Т. Шевченко** вводить у свій переспів мотив рівності людей перед Богом: “Царі, раби — однакові / Сини перед Богом, / І ви вмерете, як і князь ваш / І ваш раб убогий”.

Псалом № 93 в оригіналі починався закликом Бога до помсти і накликання кари на гнобителів беззахисних — вдови, чужинця, сиріт. У переспіві **Т. Шевченка** — “Господь Бог лихих карає”. Поет застерігає тих, хто кривдить беззахисних, сподіваючись, що Бог не побачить: “Умудрітись, немудрії, / Хто світ оглядає, / Той і серце ваше знає, / І думи лукаві”. Господь у Шевченківському переспіві постає не як Творець людини, який влаштував частини її тіла, а як обсерватор Всесвіту і глибин людської душі.

Замість слів утіхи псалмиста: “і злом їхнім їх нищить, нищить Господь, Бог наш!” у переспіві **Т. Шевченка** постає універсальний образ справедливого Бога: “І воздасть їм за діла їх / Кроваві, лукаві, / Погубить їх, і їх слава / Стане їм в неславу”.

У своєму восьмому переспіві (Біблійного псалму №132) **Т. Шевченко** посилює мотиви братерського єднання народу: “Чи є що краще, лучше в світі, / Як укупі жити, / Братам добрим добро певне / Пожить, не ділити?”. Добро, яке псалмист порівнює з миром на помазанні первосвященника і з благодатною для Сіону рососою, що спливає з найвищої гори — передусім духовне. І **Т. Шевченко** змальовує ці роси благодатними для всієї природи Сіону, порівнює їхню обов’язкову появу з думками Бога про людей. “Отак братів благих своїх / Господь не забуде, / Воцариться в дому тихім, / В сім’ї тій великій, / І пошле їм добру долю / Од віка довіка”. Цей образ братства з Богом-Владикою небесним дуже нагадує український ідеал духовного єднання, побратимства, побожного або чуйного ставлення до ближнього. Зміст псалма № 136, дев’ятого в своєму циклі, **Т. Шевченко** залишив майже без змін. Його постановою досить чітка: не співати своїх святих сокровенних пісень заради розваги поневолювачам. І Суворо муза Кобзаря ніколи не відступалася від цього духовного закону: “На ріках круг Вавилона, / Під вербами в полі, / Сиділи ми і плакали / В далекій неволі / І на вербах повішали / Органи глухії, / І нам стали сміятися / Едомляне злії: / “Розкажіть нам пісню вашу, / Може, й ми заплачем. / Або нашу заспівайте, / Невольники наші”.

Останній псалом для свого переспіву — №149 — **Т. Шевченко** обрав з числа хвальних, які співалися після визволення з Вавилонського полону. Зрештовувавши мотиви помсти між племенами і народами; пов’язавши їхніх царів, український поет говорить про перемогу людей над царями: “Радуються, славословлять, / Хвалять ім’я Боже, / І мечі в руках їх добрі, / Острі обоюду, / На отмщеніє язикам / І в науку людям. / Окують царей неситих / В залізніє пута / І їх славних оковами / Ручними окружать”. Ось яким повинно бути оновлене демократичне людство, а в ньому — християнська спільнота слов’ян і зокрема, український народ, сильний і справедливий: “Псалом новий Господеві / І нову славу / Воспоєм чесним собором, / Серцем нелукавим / Во псалтирі і тимпані”. Псалтир — давньоєврейський струнний музичний інструмент, який дав назву Старозаповітній книзі пісень. Так у 1840 **Т. Шевченко** зробив центральним і наскрізним символом своєї поезії кобзаря, співця волі і правди України козацької доби, який співає народні думи, граючи на струнному інструменті — кобзі.

У грудні 1845 — січні 1846 рр. у Києві утворилася таємна політична організація — Кирило-Мефодіївське братство, яке проіснувало до березня—квітня 1847 р. Засновниками товариства були вчений-юрист **М. Гулак**, викладач Київського університету **М. Костомаров**, студент Київського університету **М. Білозерський**. Ліберальні тенденції братства репрезентували **М. Костомаров**, **П. Куліш**, **О. Маркович**, **В. Білозерський**; радикальними поглядами відзначались **М. Гулак**, **О. Навроцький**, **І. Посяда**, **М. Савич** і **Т. Шевченко**, який приєднався до братчиків у квітні 1846 р., а також **Ю. Андруцький** (молодий київський студент, який потім на допиті тримався неврівноважено).

Головними програмними пунктами братчиків були: визволення усіх слов'янських народів, а серед них і українського, від національного гноблення, об'єднання їх у парламентську федеративну республіку; скасування станових привілеїв, ліквідація кріпацтва, знищення самодержавства. Програмним документом, окрім відозв до братів-українців, росіян, поляків, була “Книга буття українського народу”, пафосно написана **М.І. Костомаровим** у 1845—1846.

Оновлює **Шевченко** і жанр послання, відомий у Новому Заповіті як християнська проповідь апостолів до різних народів. Поети-романтики у формі послань давали зразки інтимної лірики та віршованих дружніх звернень до однодумців. **Шевченко** створює історико-політичне послання у вічність, яке водночас є заповітом духовної єдності нації у всіх поколіннях: “І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє...”. Поет закликає українських поміщиків-лібералів полегшити долю рідного народу — взяти участь у його соціальному визволенні. Не можна бути поборжним, знущаючись над кріпаками. Епіграф до свого “Послання” поет узяв із Соборного послання апостола **Іоанна**: “Аще кто речет, яко люблю Бога, а брата свого ненавидит, ложь есть” (глава 4, вірш 20).

Поет закликає схаменутись від національного розбрату (одна з ознак “кінця віку цього” в біблійних пророцтвах), прозріти до добра, до розрізнення добрих і злих сил і врятувати Україну: “Схаменіться! Будьте люди, / Бо лихо вам буде. / Розкуються незабаром / Заковані люде, / Настане суд, заговорять / І Дніпро, і гори! / І потече сторіками / Кров у синє море / Дітей ваших... і не буде / Кому помагати. / Одцурається брат брата / І дитини мати” (“І мертвим, і живим...”). Саме національний розбрат може призвести до перетворення “кінця віку цього”, що уявляється поетом, насамперед, як кінець певної історичної доби, періоду, на “кінець світу”.

На хвилі ідей слов'янського братства й національно-визвольних рухів, джерело яких **Т. Шевченко** побачив у Чехії, постала поема “Єретик”.

Улюблений символ автора “Трьох літ” — вогонь, символ євангеліста **Івана**, той самий орел сизокрилий українських дум, з яким Кобзар порівнював думки **Перебенді**: “А на давнім пожарищі / Іскра братства тліла, / Дотлівала, дождала / Рук твердих та смілих. / І дождалась... Прозрів еси / В попелі глибоко / Огонь добрий смілим серцем, / Смілим орлім оком! / І засвітив, любомудре, / Світоч правди, волі...” (“Єретик”, присвята).

Антагоніст сизокрилого орла — імперський орел-чорнокрилець (“Кавказ”: “Споконвіку Прометея / Там орел карає...”). Епіграфи до окремих творів збірки **Шевченко** бере з Євангелії від Івана. Часто зображувана здібність духу поета — витання. Витаючи, він прозирає крізь простір і час, бачить минуле й майбутнє і пророкує. Той солодкий стан душі поета між сном і явою, який він відчував на самоті, найчастіше вдосвіта й потім описав у Щоденнику, пробуджував творчі пориви. Це і є дар Духа Святого людині — ясновидіння. Ставлення поета до створеного

ним образу **Яна Гуса** — незламного борця за народні інтереси — видно з його молитви у присвяті **П. Шафарикові**: “Щоб усі слов'яне стали / Добрими братами, / І синами сонця правди, / І єретиками / Отакими, як констанцький / Єретик великий! / Мир мирові подарують / І славу вівіки!”. **Шевченко** утверджує віру в те, що національно-визвольні рухи, незважаючи на тимчасові поразки, ніколи не є приреченими, навпаки, є запорукою перемоги. **Яна Гуса** на вогнищі запалили... “Та Божого слова не спалили, / Не вгадали, що вилетить / Орел із-за хмари / Замість Гуса і розклює / Високу тіару. / ... / Постривайте! Он над головою / Старий Жижка з Таборова / Махнув булавою”.

У той час, як слов'янофіли поділилися в Україні на два табори, один з яких пропагував слов'янське єднання під проводом сильної царської Росії, а другий — бачив провідника руху в відродженій, вільній Польщі, **Т. Шевченко** відкидав ідею побудови слов'янської держави там, де є зверхність одного народу над іншим.

31-річний поет доповнив рукопис “Заповітом” (“Як умру, то поховайте...”) і цим завершив “Три літа”. Всього до збірки увійшло 33 твори (переспіви псалмів розглядаються як 10 творів циклу). Це високий числовий символ: земний вік **Ісуса Христа** — і вік його смерті, код досконалості. “Заповіт” датований 25-м грудня. Це день, коли сонце починає підніматись над землею після найдовшої ночі, тобто Різдво. За давньою українською традицією — Різдво сонця, нового світу і нового часу. Вражає градація простору в “Заповіті” — від локального до обширів усієї України: “Як умру, то поховайте / Мене на могилі / Серед степу широкого / На Вкраїні милій, / Щоб лани широкополі, / І Дніпро, і кручі / Було видно, було чути, / Як реве ревучий”. Поет заповідає національне визволення і мріє, щоб його поминали у вільній Україні: “Поховайте та вставайте, кайдани порвіте / І вражою злою кров'ю / Волю окропіте. / І мене в сем'ї великій, в сем'ї вольній, новій / Не забудьте пом'янути / Незлим, тихим словом”.

Окремі гострополітичні поезії збірки “Три літа” вперше опубліковані в 1859 у Лейпцигу в книзі “Новые стихотворения Пушкина и Шевченко” (“І мертвим, і живим...”, “Кавказ”, “Холодний Яр”, “Заповіт” під заголовком “Думка”, “Розрита могила”, послання “Гоголю (За думою дума роєм вилітає...)” із заголовком “Думка”. Вочевидь, ці 6 творів передані за кордон **П. Кулішем**. Сама рукописна збірка **Т. Шевченка** перебувала під арештом III відділу жандармерії аж до 1906, звідки її визволив **А.М. Маркевич**, син того історика, поета і музиканта, якому **Т. Шевченко** присвятив у 1840 вірш “Бандуристе, орле сизий...”. Вперше поезія “Трьох літ” опублікована у Петербурзі 1907 у “Кобзарі” з науковими коментарями **В. Доманицького**. ■

Олеся Пономаренко

канд. філол. наук,
стар. наук. співр.

Національного музею
Тараса Шевченка, м. Київ